

KULTURVÄRDEN

SPIRANDE RENOVERING

I Riddarholmskyrkans torn

HEMTREVLIGT PÅ HARPSUND

Nya rum för politikerna

SLOTT I GRÄNSLANDET

Grubbes försvar av Hovdala

K

KLASSISKA KRUSIDULLER

Åtta former från förr

SPIONERNA VID SILVERVÄGEN

Vilstugans hemliga förflutna

SFINXER I VERKSTADEN

Fabeldjur redo för landning

Lördnära

UNDERVERK

HÄRLIGA HÖST!

I SKRIVANDE stund är ett par av sensommarens hetaste dagar på in-tågande och hösten känns avlägsen. Ett ord som trendar på nätet är "tjejnyår". Men fenomenet att göra upp nya planer, sätta mål för "höstterminen" och dra i gång nya projekt är nog vanligt inte bara bland tjejer.

Projekten i Statens fastighetsverk startas, pågår och avslutas kontinuerligt över hela året. Ett av de mer spektakulära är renoveringen av Riddarholmskyrkans torn, där samtliga 2 000 delar nu ska plockas ner. Ett annat som hunnit långt är nygjutningen av sfinxerna som brukar sitta på taket till Lunds universitetshus. I dagarna lyfts de på plats igen. Vi visar också unika bilder från insidan av den nyrenoverade flygeln på Harpsund.

I detta nummer kryper vi också ända ner i mossan och tittar på de små mirakler som skogen bjuder på. Missa inte dessa fantastiska naturbilder och passa på att studera marken lite extra om du är ute i skogen.

Annars är soffhörnan, en filt och en god kopp te bra sällskap till läsning av Kulturvärden.

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

»Hovkapellet kan få plats i Operan«

FOTO IDA BORG

2026 kommer Operan att stängas för renovering under fem år. Byggnaden kan efter den kommande renoveringen inrymma även Kungliga hovkapellet enligt en ny rapport från SFV. Vad är det som ändrats, Max Elger, generaldirektör?

– I juni fick SFV 325 miljoner kronor för projektering av Operans renovering. Samtidigt fick vi i uppdrag att undersöka om förslaget även skulle kunna inrymma repetitionslokaler till Kungliga hovkapellet, som enligt den ursprungliga renoveringsplanen skulle få repetera i en extern lokal. Efter att ha prövat olika lösningar har vi kommit fram till att Hovkapellet kan få plats i operabyggnaden.

Hur ser lösningen ut?

– Planen är att göra en omDispositionering mellan hyresgästerna. Ännu finns inga färdiga lösningar. Men målet är att både Operan och Operakällaren ska ha ändamålsenliga lokaler, samtidigt som vi ska bevara byggnadens kulturhistoriska värden. Det är självklart att det kommer att krävas ett stort mått av flexibilitet och kreativitet för att lösa detta.

Hur fungerar samarbetet med hyresgästerna?

– En omfattande omDispositionering innebär en omställning för både Operan och Operakällaren. Nu strävar vi gemensamt efter att hitta en lösning som fungerar för alla parter. Det är en utmaning – men jag tycker att det är en god anda som präglar samtalen. Målet är att vi ska få en varsamt uppdaterad, anrik nationalscen i allra bästa skick när renoveringen är genomförd.

MARIA UGGLA

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2024

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Mattias Boström,

Mia Fernlund, Viktoria Myrén,

Claes Olsson, Thorsten Sand-

berg, Gustav Schön, Anna

Strömberg, Maria Uggl,

Johan Wickström

Foto Ulf Agner, Emil

Andersson, Armémuseum/

SFHM, Alexandru Baboș, Ida

Borg, Max Brandhorst-Satz-

korn, Frida Claesson, Melker

Dahlstrand, Digitalarkivet.

no, Mia Fernlund, Jeppe

Gustafsson, Elisabet Hesse-

born, Jacob Hidemark,

Jeanette Hägglund, Viktor

Kohlström, Bert Leandersson,

Åke E:son Lindman, Peder

Lundkvist, Claes Olsson,

Martin Persson, Gustav Schön,

Daniel Vorndran

Illustration Beata Boucht,

Sven Malmberg

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Björnmossa.

Foto: Melker Dahlstrand

Kontakta oss

Kundservice <https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice>
eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

6

JÄRNPUSSEL MED 2 000 BITAR
Nu ska Riddarholmskyrkans torn plockas ned

14

FRÅN VARGLAV TILL FLÄCKNYCKLAR
Följ med på en upptäcktsfärd till naturens mikroliv

26

HARMONISKA HERRGÅRDSIDEAL
På Harpsund möts världsledarna av klassiska former

32

DEN HEMLIGA TIMMERSTUGAN
Spionbas för den norska motståndsrörelsen

URVERK 5
Historiska kuggar på Strömsholms slott

ANEKDOTEN 12
Grubbes listiga försvar av Hovdala

BILDEN 24
Sfinxerna snart redo för landning

ÅTTA FORMER 30
Utsökt utsmyckning med krusiduller

KRÖNIKA 39
Om vikten att värna våra insekter

FOTO BERT LEANDERSSON

Mer plats för fiskforskning

VERKSAMHETEN VID Havsfiskelaboratoriet i Lysekil har vuxit kraftigt de senaste tio åren. Statens fastighetsverk har därför byggt om, byggt ut och moderniserat anläggningen och skapat fler kontorsytor, större laboratorium samt ändamålsenliga mötesrum och gemensamhetsutrymmen.

Havsfiskelaboratoriet är en avdelning inom Statens lantbruksuniversitet och har bland annat till uppgift att ta fram underlag för att fastställa fiskekvoter inom EU. Laboratoriet invigdes på nytt i början av september.

FOTO ULF AGNER

SLOTTSGALLERIET FÅR INDISK MATTA

I **HÄRLEMANS** galleri på Västerås slott har det nyligen rullats ut en 17 meter lång matta. Mattan har ett klassiskt 1700-tals Mogulmönster och är knuten i handspunnen ull i en traditionell hemmanufaktur i norra Indien. Förutom att mattan ger rummet en vacker inramning så kommer den också att skydda trägolvet från slitage.

Arkitekten Carl Härleman låg bakom ombyggnaden av slottet på 1740-talet och galleriet är det rum där 1700-talskaraktären är tydligast.

FOTO EMIL ANDERSSON

FOTO RIDSKOLAN STRÖMSHOLM

FOTO JEPPE GUSTAFSSON/SHUTTERSTOCK

NU HAR ARKDES ÖPPNAT IGEN

OMBYGGT i helt ny skepnad och i en mer flexibel form är nu ArkDes på Skeppsholmen öppet igen för besökare. Förutom flera intressanta utställningar kommer ArkDes intendent i "unboxing-rummet" att packa upp och titta på aldrig tidigare visade föremål – varje eftermiddag kl 13–15. Då kan besökarna se föremålen på nära håll och ställa frågor eller bidra med synpunkter. På ArkDes hemsida, arkdes.se, finns mer information om utställningarna.

NY RIDBANA VID STRÖMSHOLM

RIDSKOLAN i Strömsholm kommer inom kort att stoltsera med en ridbana av internationell standard då Statens fastighetsverk har påbörjat byggandet av en ny och större ridbana, cirka 60 x 100 meter, på stallplanen.

– Vi bibehåller däremot karaktären och kommer att återplantera lindar runt ridbanan i vår. Utöver det kommer ridbanan att få flexibla läktare, säger Caroline Söderholm Chamberland, teknisk förvaltare vid SFV.

SVENSKT AI-LEJON TOLKAR TEXTER

ATT TOLKA historiska texter är en utmaning. Nu har Riksarkivet presenterat en AI-modell som kan tolka handskrivna texter på svenska från 1600–1800-talen med en noggrannhetsgrad på 95 procent. Programmet, The Swedish Lion I, har tränats med hjälp av data från texter som omfattar 3,3 miljoner textrader och totalt 15,6 miljoner ord. Riksarkivet planerar att släppa en fristående version som är baserad på öppen källkod.

En urgammal historia

I ETT TRÅNGT vindsrum på barockslottet Strömsholm, utanför Västerås, blickar urexperten Anders Eriksson ner på ett aningen bortglömt stycke svensk historia. Det handlar om ett urverk som beställdes av drottning Hedvig Eleonora och installerades år 1700.

– Det intressanta med det här uret är att det fick pendelgång istället för spindelgång som var den äldre och vanliga tekniken, säger Anders Eriksson.

Änkedrottningen var vid denna tid en av Sveriges rikaste personer och betalade motsvarande en halv miljon kronor för uret, som var en enorm statussymbol och placerades mitt i tempelgaveln på slottets entréfasad.

Uret har på olika sätt moderniserats genom åren. Vissa funktioner har kopplats ur, vilket gör att klockan inte längre vare sig går eller slår. Men Elsa Notstrand, slottsarkitekt på Strömsholms slott, drömmer om att få återställa uret till sin ursprungliga funktion, så att den stora slagklockan på taket återigen kan slå på heltimme. Åtminstone en gång per år.

Se filmen om det gamla urverket på sfv.se/sevart

MATTIAS BOSTRÖM

Sagan om **DE TVÅ TORNEN**

Riddarholmskyrkans spira är synlig var du än står i huvudstaden. Nu ska den 42 meter höga spiran snart plockas ner för en omfattande renovering.

*Tornspiran på Riddarholmskyrkan
är en tydlig symbol för Stockholm.
Nästa år påbörjas arbetet med
att renovera den 42 meter höga
gjutjärnsspiran, som bara har en
motsvarighet i Europa – katedralen
i Rouen. Historien om dessa båda
spiror har påfallande likheter.*

TEXT Johan Wickström FOTO Melker Dahlstrand

FOTO DANIEL VORNDRAH

Gjutjärnstornet på katedralen i Rouen, i norra Frankrike, var en förebild för Riddarholmskyrkan.

Eldsvådan i Riddarholmskyrkans torn mellan den 28 och 30 juli 1835 lockade stora folkskaror till platsen. "Somliga gräto och gömde sina ansikten i händerna", skrev en samtida iakttagare.

På morgonen den 28 juli 1835 slog blixten ned i Riddarholmskyrkans tornspira, mitt i hjärtat av Stockholm. En krans av rök syntes runt spirans topp, men ett ihållande regn under hela dagen höll branden i schack. Men dagen efter, runt kl 17, ljöd ett nytt larm och branden tog fart igen i den gamla ärevördiga kungakyrkan med anor från 1200-talet.

"Överallt syntes rök och eldtungor bryta fram och ur den öppna toppen stego flammorna mot skyn som ur ett Manchesterfaktoris skorsten... Skådespelet blev med varje minut allt klarare, röken allt tätare, flammorna allt klarare", skrev den amerikanske skalden Henry W Longfellow, som var på genomresa i Sverige, i sin dagbok.

Den svårsläckta branden varade i tre dagar och fick till följd att tornspiran slutligen föll ner och att delar av kyrkans stentorn brann upp. Brandmännen lyckades

dock hindra elden från att komma in i kyrkans inre, där merparten av Sveriges forna regenter vilar i sina begravningskor.

Efter branden fick Överintendents-ämbetet (dåtidens motsvarighet till Statens fastighetsverk) i uppdrag att återställa tornet och de avbrända delarna av kyrkan. Men nu uppstod utmaningen – hur återställa kyrkans karakteristiska spira igen? Och i vilket material skulle den byggas?

DEN TIDIGARE spiran, som tillkom under Johan III:s tid, var byggd i trä med kopparbeläggning. En vanlig kombination. Men det här var en tid när det var svårt att få tag på grovt trävirke samtidigt som en växande järnindustri tog nya innovativa kliv.

Hur idén om ett järntorn kom upp är omtvistat, men en av dem som föreslog det var Samuel Owen – en av den svenska verkstadsindustrins förgrundsgestalter. Han hade nära

förbindelser med Åkers styckebruk som stod redo för att ta sig an nya affärer. Företagets ägare Martin von Wahren-dorff hade också goda kontakter med kungahuset, vilket kan ha spelat in.

SKULPTÖREN ERIK Gustaf Göthe fick hur som helst uppdraget att rita en luftig genombruten spira i gjutjärn till den brandskadade kyrkan. Ett annorlunda val. Något liknande hade aldrig byggts i Sverige tidigare. Men det fanns kontinentala förebilder.

Erik Gustaf Göthe, 1779–1838.

I norra Frankrike hade den storslagna katedralen i Rouen brunnit 13 år tidigare, 1822, också det efter ett blixtnedslag. Där hade man 1825 påbörjat bygget av en ny spira i gjutjärn, i nygotisk stil.

Arbetet hade dock avbrutits efter bara något år grund av kraftig kritik mot det okonventionella materialvalet.

– Spiran i Rouen hade säkert betydelse för beslutet. Men det fanns också

*»En gjutjärnsspira
var ett betydligt
billigare alternativ
under denna tid.
Dessutom brinner
inte järn.«*

andra orsaker. En gjutjärnsspira var ett betydligt billigare alternativ under denna tid. Dessutom brinner inte järn, vilket också var ett argument, säger Viktor Axelsson Banck, projektledare vid Statens fastighetsverk.

ERIK GUSTAF GÖTHE lämnade en första ritning på tornet som dock utsattes för häftig kritik. Han arbetade om förslaget så att silhuetten blev mer markerad, vilket slutligen godkändes 1838. Det skulle bli en genombruten huvudspira i gotisk stil med fyra hörnspiror runt om, så kallade toureller. Konstruktionen består av tre kolonnvåningar, med en rad sirliga utsmyckningar och spännande detaljer.

Tre år senare var allt på plats, tillverkad och monterad av Åkers styckebruk till det facila priset av 47 000 riksdaler. Spiran anses som nygotikens genombrött i Sverige, men alla var inte lika nöjda. »Ska man åka järnvägen till himlen», muttrade några om det udda och moderna materialvalet. ➤

Den 125 ton tunga spiran består av 2 000 delar som ska plockas ner del för del under den kommande renoveringen.

Den luftiga, genombrutna spiran är byggd i nygotisk stil. För en betraktare inne i tornet skapar det suggestiva ljuseffekter.

Göthe hann dock aldrig se sitt verk då han dog 1838. Det blev arkitekten Carl Gustaf Blom Carlsson som fick slutföra det formmässiga arbetet med spiran.

I ROUEN STOD samtidigt allt arbete med spiran fortfarande still. Här fortsatte byggnationen först 1874 och slutfördes 1882 – 57 år efter att det påbörjats. Det blev dock en storslagen spira till slut, betydligt högre än den på syskonkyrkan på Riddarholmen.

– De här två gjutjärnsspirorna – Riddarholmskyrkan och Rouen – är unika i Europa. Det finns ytterligare en, i Björneborg i Finland, men den är betydligt mindre, säger Viktor Axelsson Banck som gjort omfattande research kring gjutjärns spiror de senaste åren.

På hans bord ligger en projektpärm som fylles på alltsedan 2016. Då hade SFV nyligen genomfört en renovering av tornets plattformstak där man upptäckte

»Det känns väldigt speciellt att få jobba med den här spiran, i en av Stockholms äldsta bevarade byggnader.«

höga halter av miljögifterna PCB och PAH samt även spår av asbest. Det fanns också sprickbildningar här och var.

Bakgrunden till dessa fynd är den stora renoveringen av spiran som genomfördes 1968–70. Då hade spiran och tourellerna drabbats av omfattande rostangrepp. Samtliga delar demonterades och reparerades – eller kasserades och

nyttillverkades genom gjutning i sandformar. (En överbliven hörnspira står nu bredvid Tekniska museet i Stockholm som en minneskonstruktion.)

Under renoveringen användes PCB i ytbehandlingen som under årens lopp trängt in i fogarna. Det här var precis innan PCB-förordningen kom 1971, så det var fortfarande gångbart att

använda medlet trots att det börjat uppstå diskussioner om dess faror. Men idag, drygt 50 år senare, kan man se de allvarliga konsekvenserna av detta produktval.

NU SKA DEN 125 ton tunga spiran plockas ned igen i dess 2 000 beståndsdelar. Ett omfattande och kostsamt projekt som blivit möjligt genom regeringens extraanslag till SFV på 450 miljoner kronor som presenterades hösten 2023. Detta anslag ska gå till riktade satsningar, bland annat till Riddarholmskyrkan.

KUNGLIG GRAVKYRKA

RIDDARHOLMSKYRKAN uppfördes ursprungligen för Gråbrödraklostret och invigdes runt 1292, då kung Magnus Ladulås begravdes här. Klostret stängdes 1527 i samband med reformationen.

Från och med Gustav II Adolfs begravning 1634 återupptogs traditionen som kunglig begravningskyrka. I gravvalven här ligger nu samtliga svenska regenter sedan dess med undantag för drottning Kristina och Gustav VI Adolf.

Idag är Riddarholmskyrkan ett populärt besöksmål som är öppet under sommaren. Här genomförs även serafimerringningar på begravningsdagar för ledamöter av Serafimerorden, huvudsakligen utländska statschefer.

– Genom de pengarna kan vi äntligen komma igång med renoveringen. Vi ska lyfta ner samtliga delar av spiran – bit för bit – och reparera dem eller gjuta nya delar. Vi har faktiskt några träformar kvar sen 1969-70. Vi kommer även att skanna vissa moduler och 3d-printa en form i sand, säger Viktor Axelsson Banck.

ÄVEN I ROUEN pågår en liknande renovering. Läger man de båda tornens historik bredvid varandra finns det slående likheter. Båda spirorna uppfördes efter ett blixtnedslag i det gamla tornet under första halvan av 1800-talet, båda genomgick omfattande renoveringar under 1970-talet och båda har nu problem med korrosion och sprickbildning och ska därför renoveras.

I Rouen har renoveringsarbetet pågått sedan 2016.

– De har ett annat upplägg än vi. Under renoveringen av spiran på 1970-talet förstärkte de den med en stödjande

konstruktion av cortenstål, så därför kan de renovera spiran på plats. Men vi kan lära oss mycket av dem, till exempel hur de behandlar gjutjärnet och hur de arbetat med ställningar. Vi ska åka dit på en studieresa under hösten, säger Viktor Axelsson Banck.

UNDER SOMMAREN kom dock ett bakslag i Rouens renovering, då en brand uppstod i byggnadsställningen. Men som tur var innebar det inga större skador.

I höst påbörjar SFV upphandlingen av entreprenaden, som beräknas pågå mellan 2025 och 2028. Den totala kostnadsuppskattningen ligger på cirka 100 miljoner kronor, men då ingår även murtornet.

Vilken är den största utmaningen?

– Ja, det finns en hel del. Det är giftiga material som ska plockas ner från hög

Vissa delar av spiran är rostangripna. Analyser visar även att det finns spår av miljögiftet PCB och asbest.

Viktor Axelsson Banck, projektägare, SFV.

höjd på en konstruktion som inte finns någon annanstans. Så det gäller att se till att ingen skadas. När renoveringen pågår planeras ju visningsverksamheten fortgå. Det är många i rörelse runt omkring kyrkan.

MÅLET, ENLIGT Viktor Axelsson Banck, är att spiran ska kunna stå ytter-

ligare i minst 100 år innan nästa renovering – med ommålning vart 20:e år ungefär.

– Det känns väldigt speciellt att få jobba med den här spiran, i en av Stockholms äldsta bevarade byggnader, säger Viktor Axelsson Banck.

– Du ser ju spiran överallt, var du än står, i Stockholm. Den skiljer ut sig. Och tittar man riktigt noga ser man att den ser olika ut från olika vinklar. Det hade nog Göthe tänkt ut. *

I februari 1612 trängde Gustav II Adolfs soldater in i Skåne för att kriga mot danskarna. I stridens gränsland låg Hovdala slott där Sivert Grubbe försvarade sin borg med mod och stor krigslist. Sedan 1658 är slottet i svensk ägo, där Grubbes minnestavla än idag påminner om en tid med stora umbäranden.

TEXT Thorsten Sandberg ILLUSTRATION Beata Boucht

Anekdoten: Grubbes djävulska list

KRIGEN MELLAN Sverige och Danmark var legio under 1500- och 1600-talen. I stridernas gränsland låg Hovdala slott, några kilometer söder om Hässleholm. Ett danskt fäste som de svenska trupperna invaderade i början av 1612 under det så kallade Kalmarkriget.

”I februari trängde Gustav II Adolf in i Skåne, brände 25 kyrksocknar, mördade allt mansfolk och lät sina soldater våldta alla de kvinnor som kom i synhåll”, skriver Sivert Grubbe i sin dagbok.

Nitton år gammal hade Sivert Grubbe ärvt godset och borgen Hovdala 1585 då hans pappa, den danske rikskanslern Eiler Grubbe, avled. Hovdala hade varit i familjens ägo sedan mitten av 1400-talet, i Siverts mammas familj, ätten Laxmand.

När pappa Eiler avled befann sig Sivert i schweiziska Basel, där han studerade vid universitetet. Han kallades hem för arvskiftet och stannade i hemlandet under en tid. Men 1588 återupptog han sina studier på kontinenten.

Året efter var han tillbaka i Danmark för en anställning som sekreterare i det kungliga kansliet i Köpenhamn. Siverts karriär som ämbetsman nådde sin höjdpunkt 1602 då Kristian IV utnämnde honom till hövitsman på Malmöhus slott.

HOVDALA LÅG PÅ en plats som var utmärkt i försvarshänseende, men det hindrade ändå inte angripare från att försöka inta borgen, som när svenskarna kom på ”besök” 1612.

Gustav II Adolfs angrepp på Skåne, där köpstaden Vä jämnades med marken, var ett svar på Kristian IV:s invasion av Västergötland och erövrandet av Kalmar. Hovdala låg ett par mil nordväst om Vä och var klart inom riskzonen för svenskarnas härjningar.

I februari 1612 dök inte helt oväntat soldatesken upp i borgens närhet. Siverts dagbok igen:

”Kom fienden till Hovdala och stack eld på alla mina omliggande böndergårdar, i allt 27 stycken. Två gånger gjorde de angrepp på min gård Hovdala”.

MEN BORGEN MED sitt mäktiga porttorn som uppförts år 1600 av Sivert stod emot, inte minst med hjälp av lite krigslist. Under en senare resa i Sverige träffade Sivert en av dem som deltagit i angreppet på Hovdala. Denne trodde att djävulen själv hjälpte borgens försvarare, eftersom svenskarnas skottsalvor inte alls bet på försvararna. Sivert avslöjade då att detta

inte var så konstigt eftersom de vakter svenskarna siktade på var uppstoppade gubbar.

1634, ett par år före Siverts död, övergick Hovdala till hans svärson hovmannen Joachim Beck. Denne hade blivit änkemannan 1631 då maken Else Grubbe avled i barnsäng 18 år gammal. 1665 köptes Hovdala av Jens Mikkelsen som varit kung Kristian IV:s räntmästare, ansvarig för kungens ekonomi. I samband med att svenskarna erövrade Skåne 1658

hyllade Jens Mikkelsen kung Karl X Gustav, och 1670 utnämndes han till kommissarie vid skattläggningen i Skåne.

JENS MIKKELSEN adlades 1687 av Karl XI med namnet

Ehrenborg. Familjen Ehrenborg ägde Hovdala i närmare 300 år fram till 1944 då egendomen löstes in av svenska staten.

Men än idag finns ett par påminnelser om familjen Grubbes tid på slottet: dels det i sten huggna alliansvapnet, dels i Sivert Grubbes egen minnestavla över dramatiken 1612:

”Det torn som du här ser stå, förskräckte fienden, då svenskarna skövlade våra fält; kanske tvingade fruktan fienden att fly.” *

KÄLLOR: Sven Rosborn, *Sivert Grubbe och Malmöhus 1602-1613* (2019); Sven T Kjellberg, *Hovdala (Slott och herresäten i Sverige, Skåne, 1966)*; Carl Olaf Bøggild-Andersen, *Sivert Grubbe (Dansk Biografisk Leksikon, 1979-1984)*; *sfv.se*.

»Det torn som du här ser stå,
förskräckte fienden, då svenskarna
skövlade våra fält.«

SKOGENS MIRAKEL

GUL PARASOLLMOSSA

Mossan växer i fuktiga skogstrakter på spillning av älg och andra växtätare. Spillningen måste vara fuktig under större delen av mossans utvecklingstid och därför hittar man den nästan uteslutande på myrar. Eftersom parasollmossan lever på ett kortlivat substrat, konkurreras den ut redan efter ett par år och måste snabbt sprida sig till nytt lämpligt substrat.

Mossan har en säregen form. Den gröna delen av gul parasollmossa är bara centimeterhög och från den skjuter det upp decimeterhöga skaft som avslutas med en sporkapsel försedd med ett cirkelrunt, gult parasoll. Parasollens funktion är att med hjälp av doft och färg locka till sig insekter, som flugor, så att mossans sporer kan fastna på insekterna och sedan spridas till nya spillningshögar.

Blicka ner i skogens myller och upptäck naturens mångfald. De minsta arterna är alla länkar i en större kedja och har en roll att spela. Statens fastighetsverk förvaltar en sjundedel av Sveriges yta, där skötseln av skogen utgör en central del. Följ med våra experter på en tur till mossornas och lavarnas rike.

TEXT Viktoria Myrén FOTO Melker Dahlstrand

VARGLAV

Varglaven växer på torra, döda tallar, så kallade torrakor. Laven var tidigare spridd i Syd- och Mellansverige, där man kunde hitta den på gamla lador, klockstaplar och liknande, men nu är den ovanlig och fridlyst i hela Sverige.

Varglaven är nästan självlysande grön och innehåller en giftig lavsyra som angriper det centrala nervsystemet med andningsförlamning som följd. Därav släktnamnet *Letharia* som är härlett av *Lethe*, dödsrikets älv.

– Det sägs att varglaven förr användes vid vargjakt i Sverige och lades i en köttbit tillsammans med krossat glas. Glaset rispade upp vargens mage och giftet spreds, säger Irene Stjerna, naturvårdsspecialist på SFV.

»NATURLIGA STÖRNINGAR HAR SKAPAT MÅNGFALD«

JOAN NJUNJES har alltid fascinerats av såväl enstaka mossor och lavar som storskaligt skogsbruk. För i det lilla kan man få en förståelse för det stora, för vad som är naturligt och hur allt hänger ihop. I hans roll som skogsvaktare på SFV ingår det att ha koll på de arter som är hotade eller rödlistade, så att Joan Njunjes kan visa dem extra hänsyn vid eventuella avverkningar. Men för Joan Njunjes ger arter som silesår och lunglav också ledtrådar till hur skogsmiljön har sett ut förr i tiden – och hur den bör se ut nu.

– Det handlar om att lära sig vilka biotoper som har funnits naturligt och att

många arter är knutna till de biotoperna, säger han.

Men ordet naturligt är förrädisk. Joan Njunjes tar Fogdön, en halvö i Mälaren, som exempel. För hundra år sedan rådde omfattande betesdrift där, vilket skapade en gynnsam biotop för det rödlistade rödtoppebiet. När Försvarmakten sen förlade sin verksamhet – med bland annat skjutbanor – till området så "förlängdes" den för bina gynnsamma biotopen på konstgjord väg tack vare de öppna sandiga fälten. Idag finns bara rödtoppebiet här och i Revingehed på Österlen (där det också bedrivits

bete och skjutfält). Bör biet bevaras? Och i så fall hur?

– Det är en svår fråga att säga vad som är naturligt. Det enda vi vet är att naturliga störningar som storm, brand, översvämningar, har skapat mångfald genom att bryta långa successioner av en viss typ av skog. Så har vi fått en förändring, säger Joan Njunjes.

Själv försöker han hela tiden lära sig mer om olika arter, för att bredda sin kunskap.

– Jag är som ett lackmuspapper, jag suger åt mig det jag kan, säger han med ett skratt.

LUNGLAV

Lunglav är en stor bladlav som ibland kan bli upp till en meter i diameter. När den är blöt är den klart grön, men den blir brun eller gråbrun i torrt tillstånd. Den växer på stammar av olika lövträd, främst på halvöppna växtplatser med hög och jämn luftfuktighet och förekommer nästan enbart i gamla skogar. Förr troddes lunglaven kunna bota olika lungsjukdomar och det är därför som den fått sitt namn.

Mycket tyder på att lunglaven håller på att minska starkt eller försvinna från delar av Europa. Slutavverkningar av äldre skogar är en av anledningarna till minskningen, att antalet gamla, grova lövträd i skogar och kulturmarker minskar är en annan orsak. I Sverige är lunglav numera vanligast i Norrlands inland och i vissa delar av sydvästra Sverige.

GULPUDRAD SPIKLAV

Arten kallas också för knappålslav av naturliga skäl: själva fruktkroppen är bara upp till en millimeter hög, medan huvudet kan bli tre gånger så stort. Arten känns igen på en gul eller gulgrön beläggning (pruina) på huvudets ovasida och kan vara svår att upptäcka med blotta ögat (använd lupp!).

Gulpudrad spiklav växer främst på barken av gamla jätteekar, men förekommer

även på andra gamla lövträd, till exempel lind, alm och klibbal. Oftast växer den på grovsprickig, torr ekbark, men den kan också växa på död, blottad ved. Framför allt trivs den på stammens nordsida, på ytor som inte är starkt exponerade för regn och dropp. Gulpudrad spiklav ingår i Skogsstyrelsens så kallade signalarter, det vill säga arter som indikerar höga naturvärden.

SVAVELTICKA

Svavelticka är en svampart av typen tickor som växer på trädstammar, särskilt ekar. I Storbritannien och USA är svaveltickan en uppskattad matsvamp och kallas där "chicken of the woods" (skogens kyckling). I Sverige har den inte varit lika populär som matsvamp. Om man vill tillaga den bör man samla in svampen när den är ung. Den ska då ha en klar, gulaktig färg och vara elastisk när man klämmer på den. Svampen bör förvällas innan tillagning.

Den mångflikiga svampen kan väga upp till tio kilo! Liksom många andra tickor är svavelticka en så kallad saprofytt, en vednedbrytare, och svampen lämnar efter sig mer eller mindre kubformade bitar av veden. Fruktkroppen (själva svampen) växer i flera våningar, likt taktegel, och är gul med ett inslag av orange och rosa. Äldre exemplar blir blekgula och slutligen vita med en konsistens som av krita.

ÖGONPYROLA

Ögonljus är ett äldre namn på växten som anspelar på att örten använts som medicinalväxt för att bota olika ögonåtkommor. Carl von Linné uppgav att "mot röda eller på annat sätt sjuka ögon påläggs i Norrland och Norge örten tuggad eller infusion av densamma såsom ett utmärkt läkemedel".

Ögonpyrola tillhör familjen ljungväxter. Växten är flerårig och har en ensam, lutande blomma som sitter i stjälkens topp och blad som är vintergröna. Blomman är vit och väldoftande. Den tycker om skuggiga och fuktiga växtplatser.

»ALLA VÄXTER FYLLER EN FUNKTION«

– Det är lätt att missa det stora i det lilla, säger Irene Stjerna, naturvårdsspecialist på Statens fastighetsverk.

Träden och skogen finns ju där på ett tydligt sätt, står mäktig rakt framför näsan på besökaren, medan du kanske måste ner på knä för att upptäcka mossor och lavar.

– Det är inte lika enkelt att uppleva de mindre arterna, det krävs mer av betraktaren, säger Irene Stjerna.

– I de här ekosystemen är allt en länk i en större kedja, och därför måste man ha en förståelse för saker även om de är väldigt små. För allt – alla växter – fyller en funktion.

Det fascinerande med mossor och lavar, enligt Irene Stjerna, är dels formerna hos vissa växter, dels deras strategier för att överleva.

Hon nämner till exempel den gula parasollmossan. Formmässigt påminner den om kinesiska paraplyer och den växer enbart på växttätares bajs, allra helst fuktigt älgbajs. Men eftersom älgbajs är ett substrat som försvinner på två år gäller det för mossan att hinna sprida sina sporer.

– Och förhoppningsvis hitta någon ny bajsclutt att växa i, säger Irene med ett skratt och tillägger:

– Det här är väl ett budskap om att stanna upp och titta lite närmare på saker.

Själv fick hon kärleken till skogen med modersmjölken. Som barn gick hon på fjällturer med såväl sin pappa som sin mosters man. De visade henne allt som levde, både växter och djur. Det var en gåva hon inte riktigt begrep omfattningen av – då.

– Nu i efterhand förstår jag hur mycket av deras kunskap jag insöp och hur jag fick med mig den kunskapen och det intresset vidare i livet.

På www.sfv.se/sevart hittar du filmen Mossor/Myrar, där Irene Stjerna är med.

BJÖRNMOSSA

Björnmossan, som också kallas för Stjärnmossa, växer torrt till blött, ofta kalkfattigt. Mossorna som art är avgörande både för vår ekologi och vårt klimat. Exempelvis finns det beräkningar på att världens mossor binder 400 gigaton kol i marken. Under evolutionen har de utvecklat egenskaper som att motstå gifter, strålning och extrema temperaturskillnader. Björnmossorna är växelfuktiga, det innebär att de saknar rötter och är beroende av omgivningens fuktighet.

– Det är en helt vanlig mossa, men den har ett fantastiskt mönster om man tittar på den uppiifrån. Det ser ut som om den består av stjärnor, säger Irene Stjerna.

PRAKTTAGGING

Prakttagg är en vidväxt taggsvamp som växer på döda, omkullfallna eller ännu stående almar, men mer sällan på andra lövträd. Svampens fruktkropp kan ofta bli längre än en meter och växer som ett slags heltäckningsmatta. Den har taggar som är en till tre millimeter grova och en vacker orange eller tegelröd färg.

Svampen behöver ständig tillgång till döda träd i slutna miljöer och växer inte på döda almar i parker eller liknande platser. Du hittar arten på ett fåtal ställen från Skåne till Västmanland och Uppland.

SILESHÅR

– Det finns cirka hundra olika sorters sileshår i världen och här i Sverige finns det tre till fem olika arter, säger Joan Njunes.

I Norden tillhör storsileshår, småsileshår och rundsileshår de vanligaste arterna. Sileshårsarterna är köttätare och deras blad fungerar som fällor för insekter.

Bladen är översållade av långskaftade, vackert purpurroda körtlar, eller tentakler, som har både känsel och rörelseförmåga. Om ett litet föremål läggs på bladet fastnar det i körtlarnas klibbiga avsöndring. Om föremålet innehåller protein så utsöndrar körtlarna även ett kladdigt sekret, ett enzym som har förmågan att bryta ner kött och smälta proteinerna, på samma sätt som i ett djurs magsäck.

FLÄCKNYCKLAR

Fläcknycklar är en orkidé som ofta växer på myrmark och är egentligen ett samlingsnamn för två mer kända underarter: Jungfru Marie nycklar och skogsnycklar.

Arten har fått sitt namn från bladen som har mörkbruna runda fläckar på ovansidan. Fläcknycklars blommor anses bedrägliga för humlor och andra pollinatörer eftersom de inte ger någon nektar, men den ger glädje med sin vackra uppenbarelse i skogen.

– Den har ju en liten särställning i sin skönhet i jämförelse med andra kärlväxter, säger Irene Stjerna.

Nygjutna sfinxer

I NÄRA TRE ÅR har Lund väntat. Men på gjuteriet i Oxie utanför Malmö finns nu fyra nygjutna sfinxer till taket på Lunds universitetshus. Att ta fram en stryktålig betong som samtidigt ger möjlighet till ett detaljrikt resultat är ett komplext arbete.

– Den exakta sammansättningen av krossmaterial och gjutsand är extremt viktig. Det är lite som att gå tillbaka till kemilektionerna i skolan. Bland annat så fuktjusterar vi sanden inför varje gjutning och ser till så att vi får exakt rätt mängd luft i betongen, förklarar Kristoffer Mattiasson, vd på företaget Stucco Maestro.

En sfinx är en mytologisk varelse, ett fabeldjur med lejonkropp och människoansikte som främst förknippas med Egypten men även förekommer i andra länders mytologi.

– Just i det här projektet har vi tagit fram en miniatyrmodell av de olika delarna. Det är inget vi gör vanligtvis. Men det har varit nödvändigt för att kunna studera hur armeringen ska placeras, förklarar Kristoffer Mattiasson.

De nya sfinxerna är nästintill identiska med originalsfinxerna från 1882, då universitetshuset byggdes. De plockades ned på 50-talet och ett par kopior sattes upp 1993.

– Kopiorna höll bara i cirka 30 år beroende på att betongen och armeringen inte höll tillräckligt god kvalitet. Förhoppningen är att de nya ska hålla i åtminstone 100 år, säger Karl-Johan Neldeborn, fastighetsförvaltare vid Statens fastighetsverk.

De nya sfinxerna lyfts på plats under hösten.

GUSTAV SCHÖN

Vingpartiet ska sättas
samman med kroppen,
huvud, framben och
baktassar. Ju färre gjut-
delar desto bättre, men
konstruktionsmässigt är
det en utmaning.

Tapeter och mattor i naturens färger
präglar inredningen i östra flygeln.
I ett av de nyinredda gästrummen
harmonierar tapeten Scrolling Fern
med Märta Måås-Fjetterströms
vackra matta Josefina.

Bäddat för VÄRLDSLEDARE

Nu är östra flygeln vid Harpsund nyrenoverad och redo att ta emot statschefer och världsledare. Här ska gästerna mötas av en harmonisk miljö med mönster och färgsättning från förr kombinerat med en hög komfort.

TEXT Maria Ugglå FOTO Melker Dahlstrand

Harpsund är en mytomspunnen plats i den politiska historien. Här på herrgården utanför Flen i Sörmland har många viktiga politiska beslut utformats. Men delar av fastigheten – som sedan 1953 är rekreationsbostad åt statsministern – har länge varit i behov av upprustning.

Östra flygeln, en av två gästflyglar, har inte renoverats sedan 1960-talet och var sliten och nedgången. Därför har Statens fastighetsverk nu gjort en total invändig renovering av flygeln, som tillhör de äldsta delarna på Harpsund och består av historiska lager ända ifrån 1600- och 1700-talen.

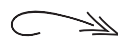
– Alla ytskikt har målats och de tekniska systemen bytts ut. Vi har även bytt ut elförsörjningen, installerat mekanisk

ventilation och data. Också värme- och avloppsstammar är utbytta, säger Robert Bäck, teknisk förvaltare vid Statens fastighetsverk.

NU STÅR ÖSTRA flygeln klar att välkomna sina gäster, som kommer att mötas av en harmonisk miljö där man har tagit tillvara den gamla trivsamma stilen och kombinerat den med komfort. Varje rum har nu också egen toalett och badrum, en klar standardhöjning jämfört med tidigare.

– Här möter vi en del av Sverige, herrgårdsidealet och livet på landet. Man får uppleva spår av det liv som pågick på Harpsund fram till 1953 då Carl August Wicander testamenterade Harpsund till staten, säger Ulf Agnér, inredningsarkitekt vid SFV.

I vårdprogrammet för Harpsund, som ger riktlinjer för förvaltningen, står att miljön ska

Naturen och växtligheten runt Harpsund har gett inspiration till inredningen i gästrummen. I den här trivsamma miljön pryds väggarna med tapeten Desideria som har mönster av bladslingor, jordgubbe, vindruva och blomma. Mattan heter Kringelikroka.

Den vackra kakelugnen från 1700-talet finns i "Sviten" som består av salong/sällskapsrum och sovrum. Väggarna är dekormålade med gamla foton som förlaga. Där finns också Märta Måås-Fjetterströms matta Falurutan (th).

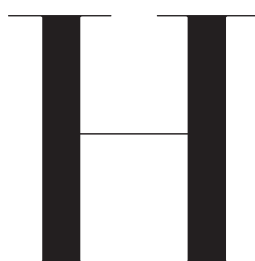
»Vi ville fånga Harpsunds själ. Man ska känna igen sig i mönster, bilder och färgsättning från förr.«

vara representativ och hålla hög klass, men den ska inte upplevas som alltför ny och exklusiv. Ett visst naturligt åldrande bidrar till känslan av äldre herrgård. Underhåll och tillägg ska utföras med material och metoder som tidigare använts på Harpsund. Alla sofistikerade lösningar ska undvikas och ändringar ska hålla hög kvalitet.

DET HAR ULF Agnér och hans kollega Lisa Steen, inredningsarkitekt vid sfv, tagit fasta på i gestaltungsarbetet med ytskikt, möbler och inredning – ett samarbete som de haft med husarkitekten Anna Karin Edblom och AEOW arkitekter.

– Vi ville fånga Harpsunds själ. Man ska känna igen sig i mönster, bilder och färgsättning från förr. Östra flygeln ska

vara hemtrevlig och genomsyras av Harpsundsandan. Vi har inspirerats av gamla bilder som speglar livet på Harpsund, säger Ulf Agnér.

an visar oss runt i de små men trivsamma rummen med proportioner som var vanliga i flygelbyggnader på 1700-talet då östra flygeln uppfördes. Naturen och växtligheten runt Harpsund präglar inredningen. Tapeter och mattor i naturens färger pryds med eklöv, blåbär och blommor.

– Det passar så bra här och kompletterar inredningens

I Sviten finns utrymme för både arbete och avkoppling. Möblerna är återbruk av möbler som stått i östra flygeln och i andra byggnader på Harpsund.

Politiska ledare på besök hos Sveriges statsministrar pryder väggarna i östra flygeln. Men här hänger också bilder som berättar om livet på Harpsund under den tid familjen Wicander ägde gården.

GAMLA ANOR

HARPSUND HAR gamla anor och nämns redan på 1380-talet. Vid 1600-talets slut flyttades gårdens huvudbyggnad till sin nuvarande plats och namnet ändrades till Axelsberg. 1902 såldes gården till Hjalmar Wicander som återtog namnet Harpsund. Sonen Carl August Wicander testamenterade Harpsund till staten 1953.

Till grund för Harpsunds långsiktiga bevarande ligger testamentet efter Carl August Wicander och den utredning som regeringen gjorde 1953. Den slog fast att staten ska ta över Harpsund och använda den som rekreations- och hedersbostad för statsministern.

Målet med förvaltningen av Harpsund är att bevara den traditionella herrgårdsmiljön och utveckla egendomens kulturhistoriska värden.

milda toner. Så gott som alla möbler är återbruk och stod antingen i östra flygeln sedan tidigare eller var undanställda i olika förråd inom anläggningen, säger Ulf Agner.

På 1960-talet fick arkitekt Carl Axel Acking uppdraget att göra en omfattande upprustning av östra och västra flyglarna.

Carl Malmsten-möbler och Märta Måås-mattor från den tiden har renoverats och klätts om i klassiska blå, grå och rosa, ljusa färger som också harmonierar med de färgskalor som användes på 1700-talet.

– Mattorna, förutom en som vi hittade på vinden i residenset i Kalmar, fanns redan i östra flygeln. Mönstren har gett oss inspiration till ytsiktens färgskalor, handmålningarna och de handgjorda tapeterna som signalerar symmetri och lekfullhet, säger Ulf Agnér.

EFTER ATT HARPSUND blev rekreationsbostad för Sveriges statsministrar har många viktiga möten och överläggningar för regering, riksdag och näringsliv hållits här liksom i samband med utländska besök. Det mest kända är kanske då dåvarande regeringschefen i Sovjetunionen, Nikita Chrusjtjov, 1964 rodde

Ulf Agner, inredningsarkitekt vid SFV.

den gamla Harpsundsekan med Tage Erlander som passagerare.

Hur det såg ut visar de klassiska bilderna som hänger i den nedre och övre trapphallen i östra flygeln. Här finns också unika bilder av livet på Harpsund under den tid då familjen Wicander ägde Harpsund.

– Bilderna i östra flygeln fungerar som en slags installation och en fond. En del av berättelsen om Harpsunds historia är också ett utsnitt av hela Sveriges historia eftersom viktiga beslut för vårt

land tagits här, säger Ulf Agnér.

– Harpsund och byggnaderna som hör till har ett symbolvärde för Sverige. Ett långsiktigt mål är att bevara nuvarande interiörer som skapar lågmäld hemtrevnad och omtanke. Jag tycker att vi har lyckats få fram det i östra flygeln, avslutar Malin Hurtig, fastighetschef vid Statens fastighetsverk. *

FORM: KRUSIDULLER

Det sägs att man inte ska haka upp sig på detaljer, men där håller vi inte med. Det är ofta detaljerna som förhöjer upplevelsen och visar på hantverksskickligheten. Så låt oss bjuda på några av de utsökta detaljer som finns i och på våra fastigheter.

TEXT Mia Fernlund

ANTIKA VÅGFORMER

Löpande hund kallas det ornament med fortlöpande vågor som bland annat kan ses på väggen i hisshallen på Nationalmuseum av den som åker upp ett par våningar. Formen härstammar från antiken och är nära släkt med den så kallade meanderslingan (som är mer fyrkantig).

FOTO ÅKE ESON LINDMAN

KOLONNER I PALATSET

Nicodemus Tessins illusoriska perspektiv i Tessinska palatset och dess trädgård gör att det känns större än det faktiskt är. Överst i den del som kallas perspektivet finns tre bågvalv flankerade av dubbla kolonner med korintiska kapital (pelarhuvud) med anor från antiken.

FOTO JACOB HIDE MARK

UTFYLLNAD I BRUKSMILJÖ

Gjutjärn blev ett populärt material på 1800-talet. Då tillkom den här lyktan i nyrokoko på Tumba bruk. Aristoteles lär ha sagt att "naturen skyr tomrummet". Rädsla för tomrummet, "horror vacui", fick under 1800-talet till följd att allt som kunde skulle dekoreras och smyckas.

FOTO ÅKE ESON LINDMAN

ILLUSIONER PÅ LÄCKÖ SLOTT

Med dekormålning i grått, en grisaillemålning, skapas en mindre kostsam illusion av ett stuckaturtak. Taket finns i ett förmak på Läckö slott och är från 1670-talet. Det är troligen målat av Johan Hammer, en av de framstående konstnärer som Magnus Gabriel de la Gardie samlade omkring sig.

FOTO ELISABET HESSEBOERN

BLOMKNOPPAR I RIDDARSALEN

När Karl XV övertog Ulriksdals slott år 1856 lät han skapa en riddarsal med sju meters takhöjd. På 1920-talet revs inredningen ut, taket sänktes och rummet gjordes om till ett hemtrevligt vardagsrum. Men ovanför det nya taket finns det gamla taket bevarat med sina färgglada blomknoppar.

FOTO MIA FERNLUND

STILFULLT TRAPPRÄCKE

Interiören i Gamla riksarkivet på Riddarholmen är till stor del oförändrad. Med bevarade ytskikt och patina som förstärker upplevelsen förflyttas vi hundra år tillbaka i tiden. Trapppräcket i centralhallen har kvar sitt ursprungliga utseende med akantusblad men har i nutid fått ett förhöjt skyddsräcke.

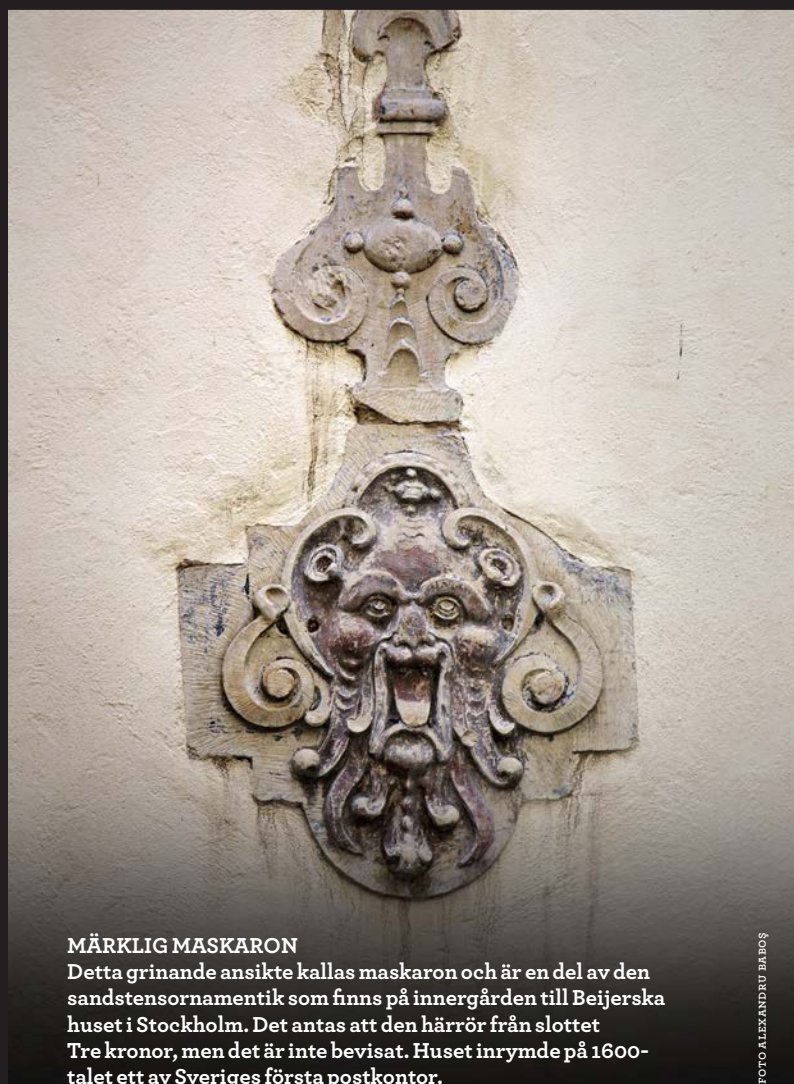
FOTO ALEXANDRU BAROŞ

INRAMADE KRUSIDULLER

Detta vackra mässingsgaller med sitt slingrande jugendmönster omger en av de gamla hissarna i Rosenbad. Hissen finns i den del som en gång var entrén till Skånebanken, ritad av Ferdinand Boberg. Idag möts dock Rosenbads besökare av nya, moderna hissar i en annan del av fastigheten.

FOTO MELKER DAHLSTRAND

MÄRKLIG MASKARON

Detta grinande ansikte kallas maskaron och är en del av den sandstensornamentik som finns på innergården till Beijerska huset i Stockholm. Det antas att den härrör från slottet Tre kronor, men det är inte bevisat. Huset inrymde på 1600-talet ett av Sveriges första postkontor.

FOTO ALEXANDRU BAROŞ

SPIONBASEN VID GRÄNSEN

Ensligt beläget i Arjeplogs kommun, ett stenkast från den norska gränsen, ligger ett oansenligt timmerhus. Huset uppfördes av staten på 1870-talet för att ge trötta resenärer en trygg plats att vila på. Att huset, statens vilstuga vid Silvervägen, under andra världskriget var en av nio hemliga baser för en allierad spionoperation kan inte anas.

TEXT Anna Strömberg FOTO Peder Lundkvist

Vilstugan är möblerad med rustika trämöbler, bänkar, bord och sängar samt en öppen eldstad.

När Tyskland ockuperade Norge 1940 flydde den norska kungen tillsammans med regeringen till London, och en nazistisk ockupationsmyndighet tog över styret av Norge. Samtidigt gick det norska motståndet under jorden. Istället för militära insatser i det öppna behövde man arbeta i det fördolda.

När andra världskriget under 1943 och 1944 gick in i sin sista fas, med Tyskland på tillbakagång och Sovjetunionen både på de allierades sida och med siktet inställt på att närma sig Östersjön, uppkom Operation Sepals – ett hemligt samarbete mellan svensk, norsk, brittisk och amerikansk underättelsetjänst. Syftet var att både stötta Norge i att frigöra sig från tysk ockupation och att aktivt motarbeta Sovjetunionens växande intresse för de nordiska länderna. Ett fritt och demokratiskt Norden behövde säkras för framtiden.

OPERATIONEN, SOM utgick från det svensk-norska gränsområdet, förlades i nio baser med olika kodnamn. Fyra av baserna låg på den svenska sidan: "Måns" i STF:s Pältsastuga, "Anna" i STF:s stuga vid Unna Allakas, "Truls" vid statens vilstuga vid Silvervägen samt Sepals högkvarter "Marit/Lotte", byggt vid östspetsen av Leinavattnet och Voskojaure, en halvmil in på svenskt territorium.

De norska kommandosoldater som vistades i stugorna var tränade i vapen, sabotage och gerillakrigföring både av

brittiska SOE och i svenska polistruppsläger, tvärt emot den svenska regeringens offentliga policy om att bibehålla neutraliteten. Samtidigt som tyska plan passerade genom svenskt luftrum och tyska soldater reste fritt med svensk järnväg, utförde norska soldater sabotage, spionage, vapenleveranser och sprängde tyska snöplogar, förråd och färjor från Sepalsbaserna i de svenska fjällstugorna.

DEN UTRUSTNING, VAPEN och förnödenheter som behövdes för Operation Sepals finansierades av amerikanska OSS (idag CIA) och smugglades till baserna. Hela operationen var ett enda stort lagarbete, som möjliggjordes av stöd från både den bofasta lokalbefolkningen och samerna i regionen. Eftersom Tyskland såg de renskötande samerna som ett fredligt folk utan landstillhörighet, kunde samerna röra sig över gränsen mellan Sverige och Norge med tyska gränspass. På så sätt var samerna en unik resurs för Operation Sepals, både som vapensmugglare och med att hjälpa norska flyktingar att undkomma tyskarna.

IDAG INGÅR VILSTUGAN vid Silvervägen, som kom i Statens fastighetsverks vård så sent som 2023, i de cirka 150 byggnadskluster som SFV förvaltar. Den ligger vackert till, med fjällen i bakgrunden och omgiven av knotiga björkar. Själva stugan är sparsamt inredd med en öppen eldstad och grova trämöbler. Det enkla möblemålet består av träbänkar, bord och rustika väningssängar, fortfarande redo för trötta besökare.

»*De norska kommandosoldater
som vistades i stugorna
var tränade i vapen, sabotage
och gerillakrigföring.*«

– Vilstugan har stort behov av underhåll och vi arbetar nu på att ta fram en bra underhållsplan för den, berättar Jonatan Ramstedt, en av Statens fastighetsverks (sfv) två fastighetsförvaltare i Norrbotten.

Att förvalta en sådan här byggnad kräver mycket god planering. Vilstugan ligger i Arjeplogs kommun uppe i fjällvärlden, ovanför odlingsgränsen. Det är cirka tio mil till närmaste samhälle på svenska sidan och cirka 30 mil till närmaste sfv-kontor, som ligger i Jokkmokk. Barmarkssäsongen är dessutom kort uppe på fjället och många underhållsåtgärder kräver snöfritt för att kunna utföras.

– Restid är något som man måste ha extra mycket i åtanke när man förvaltar byggnader och fastigheter ovan odlingsgränsen och renbetesfjällen. Avstånden blir mycket stora och vissa platser är svåråtkomliga i väglöst land. ➞

FOTO DIGITALARKIVET.NO

FAKTA OPERATION SEPALS

Operation Sepals var en allierad underrättelseverksamhet under senare delen av andra världskriget, med baser i Sverige och Norge. Sommaren 1944 upprättades nio baser vid gränsen mellan Sverige och Norge, varav fyra på den svenska sidan som alla var aktiva till krigsslutet i maj 1945. I underrättelsearbetet samarbetade svenska krigsmaktens C-byrå med norska underrättelsetjänsten XU och brittiska Secret Intelligence Service, SIS, med stöd av amerikanska OSS – dagens CIA.

Vilstugan användes av cirka 50 personer som arbetade för norska XU på båda sidor om den norsk-svenska gränsen.

UTMANANDE FÖRVALTNING I NORRLANDS FJÄLLMARKER

Statens fastighetsverk (SFV) förvaltar 150 byggnadskluster i norra Sverige. En del kan vara svåra att nå.

SFV äger cirka 6,5 miljoner hektar skog och mark. I förvaltningen ingår allt ifrån ekskogar i söder till älvssträckor i norr. Den största delen av markinnehavet består av fjäll, myrar och skogar längs fjällkedjan.

Merparten av SFV:s byggnadsinnehav i regionen är lämningar efter äldre tiders skogsbruk. Sammanlagt förvaltar SFV cirka 150 byggnadskluster i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Ett byggnadskluster består av flera byggnader,

till exempel kan en enskild gård bestå av boningshus, bagarstuga, ladugård och förråd. I Norr- och Västerbotten ligger byggnaderna ovan odlingsgränsen och i Jämtland i renbetesfjällen.

En del av byggnaderna hyrs ut som fritidshus till privatpersoner, eller till polisen som bevakningskojor.

Förvaltningsområdet sträcker sig från norr till söder, över 82 mil fågelvägen, och är bitvis svårt att nå annat än via skogsbilvägar eller skoter.

Man måste försöka planera in resorna så gott det går efter väder, säsong och behov, säger Jonatan Ramstedt.

– I år har vi lagt ett nytt tak på vilstugan som en första åtgärd för att bevara den för framtiden. Nu är det plåttak på ovasidan för att skydda det undre originaltaket i spån, som har högt kulturhistoriskt värde. Under 2025 har vi som målsättning att sätta upp en informationsskylt på platsen, så att passerande får möjlighet att ta del av vilstugans spännande historia.

2021 TOG NORRBOTTENS museum i Luleå fram en arkeologisk dokumentation av allierade baser på svensk mark i Norrbotten. Där berättas att vilstugan, Sepalsbasen Truls, främst användes av en undergrupp från den hemliga norska underrättelseorganisationen XU, som verkade från området Salten i Norge. XU-organisationen i Salten startade sin verksamhet under hösten 1943 och var verksam fram till befrielsen av Norge den 8 maj 1945.

Den tyska krigsmakten var starkt närvarande i Saltenområdet. Från 1943 pågick också arbetet med Nordlandsbanan. Hitler ville bygga ut det norska tågnätet, bland annat för att kunna frakta malm från Kiruna och transportera

vapen till tyska soldater vid den norra fronten. Att förhindra eller försena Tysklands planer för Norden var av särskilt intresse för de allierade, som bland annat genomförde sabotageaktioner i området. En av huvuduppgifterna för bemanningen vid Sepals III var att förse motståndsgrupperna i området med vapen och utrustning.

Frida Palmbo är arkeolog vid Norrbottens museum i Luleå och har arbetat med den arkeologiska dokumentationen av Sepalsbaserna. Hon berättar att i vilstugan med kodnamn Truls finns det klotter och inskriptioner bevarade på väggarna, bland annat namn på personer som vistats där under 1940-talet. Det är oklart om just dessa namn går att knyta till Sepals-verksamheten, även om de ristades in under andra världskriget. För att få mer kunskap om själva byggnaden, behöver en ordentlig undersökning av platsen göras.

– En arkeologisk undersökning av området runt stugan skulle kunna ge oss möjlighet att få fram mer information om än svårtolkad, eftersom byggnaden har använts även efter Operation Sepals. Vilstugan är historiskt väldigt intressant, både på grund av sin funktion under andra världskriget och för att den faktiskt finns kvar och kan besökas idag, säger Frida Palmbo.

– Den berättar om hur området har nyttjats över tid och är en viktig del av norra Sveriges historia under andra världskriget. Den bör bevaras för framtiden. *

Cirka 5 000 radiomottagare typ 31/1 gavs till den norska exilregeringen i Storbritannien och vidarebefordrades därifrån till respektive bas i Sverige.

»Vilstugan är historiskt väldigt intressant, både på grund av sin funktion under andra världskriget och för att den faktiskt finns kvar och kan besökas idag.«

Statens fastighetsverk har under 2024 försett vilstugan med ett skyddande plåttak. Under plåten finns det äldre taket av spån bevarat, eftersom det har högt kulturhistoriskt värde. Spåntaket kan nu endast ses inifrån stugan.

Vill du veta mer?

PODD: Operation Sepals: CIA i Norrbotten 3 april 2011 – P3 Dokumentär | Sveriges Radio.

BOK: "Operation Sepals: Hemliga baser i Sverige 1944–45". Krigshistoria vid Statens vilstuga | ArjeplogNytt.

NORRBOTTENS MUSEUM:
kulturmiljonorrbotten.com

Fyr(a) frågor

FYRPLATSERNA ÄR en naturskön del av den svenska kulturhistorien. Men vad kan du om våra fyrar? Testa dina kunskaper i vårt quiz. Ta chansen att svara och vinn en bok.

FOTO MARTIN PERSSON

FRÅGA 1

Denna ö och fyrplats utanför Luleå stavas (men uttalas inte) som ett ord som betyder "missöde, förtretlighet". Vad heter ön?

1. Chimären
2. Parlören
3. Estradören
4. Malören

FOTO SFV/MIA FERNLUND

FRÅGA 2

Här på Näs fyrplats på Gotland kan du studera fåglar eller varför inte läran om fyrar? Vad heter läran om fyrar med ett annat namn?

1. Gastroskopi
2. Homeopati
3. Farologi
4. Geriatrik

FOTO BETT LEANDERSSON

FRÅGA 3

Detta är fyren Pater Noster på Hamneskär utanför Marstrand. Fyrens konstruktion bär namn efter sin konstruktör. Vad heter han?

1. Alfred Nobel
2. Nils Gustav von Heidenstam
3. Gustave Eiffel
4. Fridtjof Nansen

FRÅGA 4 Statens fastighetsverk förvaltar 16 fyrar/fyrplatser. Vilken är din favorit och varför? (Du hittar dem på sfv.se/fastigheter)

Bland tävlingsbidragen med rätt svar drar vi fem vinnare.

Mejla svaren med namn och adress till kulturvarden@sfv.se, skriv Tävling i ämnesraden. Eller skicka ett vykort med de rätta svaren och ditt namn och adress till Statens fastighetsverk, Att: Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm. Svaret behöver vara oss tillhanda senast den 31 oktober 2024. Anställda inom Statens fastighetsverk får inte delta.

60 000

ENLITERS-
FÖRPACKNINGAR
I SEKUNDEN

SÅ MYCKET LUFT väller ut ur ventilationssystemen vid Vasaskeppet. Det och mycket mer berättar SFV:s drifttekniker Jonas Utstrand i "Sanningen om Vasaskeppets bevarande" som finns på Youtube. Sök på @varfickduluftifran.

ORIGINALFÄRGEN FANNS PÅ VINDEN

UNDER SOMMAREN inleddes den första etappen i fasadrenoveringen av Östersunds äldsta stenhus, Jämtlands länsresidens som uppfördes 1846–1848. Mycket handlar om att återskapa den ursprungliga fasaden. Kalkbruk ersätter dagens putsbruk och den senapsgula fasadfärgen kommer att bli ljusare.

– På en gavel på vinden har vi hittat en bit av originalfärgen – guldockra och lite järnoxidrött – och det har varit som ett uppslagsverk för oss, säger arkitekt Per-Anders Johansson.

FOTO GUSTAV SCHÖN

FOTO VIKTOR KOHLSTRÖM

HITTA RUNSTENAR MED HJÄLP AV NY APP

DEN SOM ÄR nyfiken på att leta rätt på runstenar har nu fått ett bra hjälpmedel. Med appen Svenska runstenar kan man på en interaktiv karta se exakt var det finns runstenar och vilket skick de är i. Appen är den första i sitt slag och innehåller i dag 1 300 av Sveriges cirka 2 000 runstenar – samtliga runstenar i Norrland och Svealand. I höst kommer även runstenarna i Götaland att läggas till. Appen kan laddas ned gratis och är utvecklad vid Stockholms universitet.

To bee, or not to bee?

Känner ni till begreppet "vindrutefenomenet"? När jag var barn i slutet av 1980-talet åkte vi varje sommar upp till mina släktingar utanför Örnsköldsvik. En resa på dryga 50 mil som i brist på AC var snudd på outhärdlig men gick an med lite småstopp längs vägen. Stoppen innebar ofta att man förutom att röra på benen även såg till att tvätta fönsterrutor och lyktor från en mängd döda insekter. Gör man en likadan resa idag uppfattar många att det inte alls är lika många insekter som bragts om livet – en företeelse som kallas för "vindrutefenomenet".

FOTO PRIVAT

»Värt att tänka på är att 85 procent av vår mat kommer ifrån insektspollinerande växter.«

DET FINNS INGEN konkret forskning på att just antalet småkryp som dödas av bilar har minskat i antal, men däremot finns flertalet studier som visar att vi på en global skala bevittnar en massutrotning av insekter. Det finns många orsaker till att insekterna minskar, men två av de främsta i Sverige är att deras livsmiljöer och tillgång till föda drastiskt har minskat. 80–90 procent av alla världens växtarter är beroende av pollinering med hjälp av insekter för sin fortlevnad, så när insekterna försvinner får det direkta konsekvenser även för dessa. Värt att tänka på är att 85 procent av vår mat kommer ifrån insektspollinerande växter. Även andra insektsberoende arter såsom fåglar minskar i samma takt som växter.

KAN MAN DÅ göra något åt denna bistra utveckling? Som enskild individ kan det kännas övermäktigt, men faktum är att alla kan göra något. Insektshotell och fågelholkar, små

sandbäddar och våtmarker bidrar alla i någon form till att gynna den biologiska mångfalden. Har du en egen trädgård kan du undvika att klippa delar av gräsmattan för att ge plats åt blommande växter. Att lämna högar med död ved i någon avskild del av trädgården skapar gynnsamma livsmiljöer för bland annat insekter, mossor och lavar.

JAG VILL ÄVEN slå ett slag för lien. Ett fantastiskt redskap som under lång tid var ett måste för dem som bodde på landsbygden och som under de senaste åren genomgått en slags renässans. Antalet kurser i lieslätter runt om i landet har ökat rejält i antal under senare år, och på sociala plattformar och i tidningar delar kunniga med sig om tips och råd.

MITT INTRESSE Började på allvar när jag fick nys om att några grannar hade ett projekt där de restaurerade en gammal igenväxt ängs- och betesmark. Som relativt nyinflyttad i byn och nyfiken på att lära känna grannarna lite bättre, frågade jag om jag kunde hjälpa till. Utrustade med liar och hässjestöror har vi lagt ner mycket arbete och nu, ett par år senare, har platsen återfått sin forna glans och är

återigen rik på blomstrande ängsväxter och surrande insekter. Förutom känslan av att faktiskt bidra med något positivt för växt- och djurlivet så har lien även bidragit med en social aspekt som knutit oss grannar närmare varandra. Vill man lära sig slå med lie är mitt tips att kolla upp om det finns lokala kurser. Ett varningens ord bara: när man väl är fast är det svårt att sluta.

ERIK ANDERSSON
Naturvårdsspecialist, SFV

Statens fastighetsverk, Box 2263, 103 16 Stockholm

Kulturvärden kommer ut med fyra nummer per år.

En prenumeration kostar 200 kronor per år.

<https://order.flowy.se/statensfastighetsverk>

Tel: 08-522 183 52

NATIONELL MÖTESPLATS FÖR KULTURARVET?

Svartsjö slott bär på en lika lång, som händelserik och mångskiftande historia. Från medeltidens befästning, myntverk och renässansborg till stilbildande kungligt jaktstolt och fängelse. I vår tid återuppstånden som restaurerad 1700-talsikon. Slottet ligger strax utanför Stockholm med världsarven Drottningholm slott och Birka i sin närhet. Det gör slottet, med sin vackra park, till en perfekt mötesplats för ett levande kulturarv. Här i en unik 1700-talsmiljö kan upplevelser, kunskap, handel, hantverk, servering och en tidsenlig trädgård blomstra, tillsammans med utställningar, kultur, musik och festligheter.

Nu väntar det tomma slottet på nytt liv, ny mening och nya hyresgäster.

Är du med och skriver nästa kapitel i historien?

sfv.se/svartsjoslott